

SPOMIN

Ivan Potrč

Ivan Potrč (rojen 1913. na Štukih pri Ptujju) je eden najpomembnejših in najizrazitejših sodobnih slovenskih in jugoslovanskih pisateljev. Prvikrat se je oglašil v Ljubljanskem zvonu 1933., štiri leta pozneje je izdal svojo prvo knjigo. Po vojni je izdal še šest knjig proze (Kočarji in druge povesti, Svet na Kajžarju, Na kmetih, Zločin, Srečanje, Nesmilečno življenje, Onkraj zarje), med katerimi so bralci in kritika s posebno naklonjenostjo sprejeli zlasti roman Na kmetih, ki je doživel tudi več prevodov in je pisatelj zanj prejel Prešernovo nagrado. V tem času je Potrč izdal tudi pet dramskih tekstov in en scenarij. Pisateljeva trilogija o Kreflih (Kreflova kmetija, Lacko in Krefli, Krefli) zavzema tudi v širšem okviru slovenske povojne dramatike pomembno mesto.

Bila je tihoča, takšna, da je dramila; vse je prišlo zaradi nje, a tudi zaradi časa; znenada je vse prestalo, nikakšnega časa ni bilo več, ko da je beli dan zastal. Večerka, ko sem prišel k hramu, je bila létenska, topla — še pes, ki je ležal stegnjen na pocjah, v senci, se ni dvignil, niti bevsknil ni... — oči komaj da so odšle z mano do prikletnih dverc, ko... ko da bi me imel za domačega, ali pa tudi, ko da bi me imel za senco, ki je začela na večerko rasti, se večati.

Odpahnil sem in odrinil sem dverce; lahko da so zacvilile, kakor vselej, ali zaslišal jih nisem; preveč vaje sem jih bil, iz otroških let sèm — samo spomin je zdaj to, ki me moti, da bi jih slišal. Zajel me je priklet, hlad v njem — prihajal je iz mlince, iz kuhinje, celo izpod strehe — vse je bilo na stečaj odprto; še hišne dveri, še te so bile na pol odprte, ko da bi se jih zadnji, ki je odhajal iz hrama, usmilil ter jih pritegnil. Hiše, te so imele že od nekdaj svojo karijanco, ne bi bilo prav, ko bi se

celemu svetu kazale: v teh hišah so se ljudje rodili, so umirali, so se ljudje radi imeli; tudi sam sem prišel v hiši na svet — v hiški, kakor so mi povedali — in bil sem še vedno samo tu doma ter sem še vselej moral stopiti tudi v hišo, kdajkoli me je k hramu prineslo.

Bil je spomin, za navek bo ostal s to hišo in s človekom, vnovič in vnovič me je privlekel in vselej sem se moral zadržati za trenutek s tistim, kar je bilo in je minilo, da . . . da ne bi za navek minilo, do kraja umrlo. Hotel sem se že oglasiti, poklicati ljudi, domače, ali znenada, komaj sem bil v hiši, to je v izbi, doma, me je ta tihoča, ki je prišla z mano z dvorišča in iz prikleta, do kraja prevzela, kakor da je želja v meni že toliko let čakala nanjo.

Ne bi mogel povedati, ali je storil to hlad, ali kaj bi moglo biti, kaj je prišlo name, da sem se začutil lahkega ali ko privzdignjen, ko so oči obstajale na vsem pri hiši: na mizi — še vedno je bila v kotu, med okni; na očetovi in materini postelji — tudi ta je stala ob steni k hiški, kakor so jo zdavnaj nekoč tja postavili; na pečnicah . . . in na tramovju.

Takšnega, lahkega, me je zaneslo potem še v hiško — saj, med postelje, ki so bile vedno malo nemarne; nikoli ni bilo časa zanje, a tudi na očeh niso bile; kakor je bilo tudi z mizico pred oknom na stezo, nikoli ni bila do kraja pospravljena. Tu sem poslušal vodo, kaplje, kako so cingljale z mlinskega kolesa . . . Tod, za temi kovanimi križi sem čakal na Lenčko, da je prišla ali se pripeljala, si je želel, a nikoli doželel. Križi in steza pred hramom, vse je ostalo . . . Le želje, te bi morale biti zdaj, toliko let po njeni smrti, pokopane, če . . . če bi se jih dalo pokopati, doklič spomin živi . . . Tudi zdaj je nekdo prihajal po stezi, neka ženska je bila; predramila me je in že sem hotel pobrisati šipo — do kraja se je zarosila, od dihanja ali od sparce —, da bi žensko prepoznal, ko je v hiši — dà, sredi te ohladnele tihoče — počilo; bilo je, ko da bi les počil, ko da bi prišel glas iz hišnega trama — ko znamenje.

Prisluhnil sem v hišo, ali tam tudi žive duše ni bilo čutiti — to je moglo biti samo znamenje; lahko sem samo sebe začutil, ko sem prisluhnil za nenadnim prisluhom. Bilo je ko takrat, pred leti, ko je enako počilo, kakor da bi se vezi v hišnem tramu pretrgale — a ko sem pogledal skozi okno, sem zagledal Jurša, kako je šel mimo, svetešnji in s cekarjem v desni. Zvečer sem povedal vse to pri večerji, o znamenju in kako je šel takrat Jurša mimo hrama, a znenada je nastalo, kakor da ni bilo to pripovedovanje nikomur po volji. Naj ne strašim otrok, so mi rekli . . . dà, ko da bi se me hotelo vse otresti; a najbolj nevoljna je bila mati. Odložila je žlico in povedala, kako se še najesti ne more v miru in kako si nikoli ni mislila, da bo z otroki tako narobe. Še enkrat so mi pri mizi povedali, kako se zato šolam, da bom norce bril iz njih.

Ali drugega dne, v tak večerkin čas, v isti čas, ko je poprejšnjega dne počilo v tramu, je Jurša na domu izdihnil. In po pogrebu, za navek mi je ostalo v spominu, je mati, še vsa v črnem, kakršna je prišla iz Rogoznice, po pokapanju, obsedela pri peči. Ni hotela k mizi, tudi k večerji ne — znenada pa, ko da bi se ji misel zarekla, je na glas povedala: »Bog se ga je usmili. Vedela sem, do smrti naju bo preganjalo... Da bi bil še z mano smilečen!« Zavzdihnila je in se vzdramila. Ozrla se je k mizi in videla, kako jo gledamo. Spravili smo se nazaj, k skledi; preveč smo jo poznali, da bi jo kdo kaj povprašal — o sebi je znala molčati, redko kdaj bi potožila. Večerja nam ni več teknila in porazgubili smo se, ko da bi nam vsem postalo tesno, iz hiše in iz hrama... ali jaz sem znenada že vedel, da jo bom povprašal; a tudi to sem t o večerko vedel, da mi bo povedala... povedala... — nekomu se moraš kdaj potožiti, nihče ne živi sam, le zase...

...in tako nisem odšel; obsedel sem za mizo in se spogledal z njo, ki se je zasedela pri peči. Napravila se je, ko da me ne bi videla, ko da me zanjo ne bi bilo več. Tako se je znala napraviti vselej, ko ji nismo bili po volji, ali pa takrat, ko ni hotela, da bi jo kdo videl, kako se težko prenaša. Ni bilo prvikrat, ko je še za živa tako obsedela tam na klopi in v črnem, v podvezani svileni črni ruti in s spuščeni rokami na črnem predpasniku, le... le da ni bila videti, ko sem se zdaj tako vnovič zagledal vanjo, prav nič več žalostna. Preveč bela je bila v obličje, da bi zgedala žalostna, ko brez krvi je bila; a tudi roke so bile bele, bolj bele, kakor so se mi kdaj zazdele pri njej, in počivale so mirno, skoraj negibno, ko... ko da bi si ženska zares vzela čas za počitek, ko da je ne bi nobena ópravka več čakala, ko da je ne bi nič več preganjalo ali jo skrbelo, kako je po hramu.

Le kako... le kako se je znenada tako spokojila? sem se hotel povprašati, potem pa sem zdaj že vedel, kako vse to mora tako biti in da edino to zdaj je, to poslej ali zdaj, ko ni bilo med nama, med materjo in med mano nikakšnega časa več; tudi ura na steni, med pečjo in hiško, je stala, kakor je še vselej obstala, ko se je v hiši življenje ustavilo.

»Vedela sem, da boš ostal.«

Materin glas je bil spokojen, ko da bi ženska prišla z dolgega romanja in bila poslej z vsem na tem svetu pomirjena, potrpežljiva in odpustljiva do moža in do otrok. Bil je glas, ki me je prizadel, me do zadnjega vlakna vznemiril — toliko let je, kar ga nisem slišal... in bil je glas, ki nas je znal privezati k hramu, huje ko vsako vože, tako ves njen, a tokrat tako miren, brez njene nenehne žalosti in jeze. Znenada nisem našel besede, bilo mi je, ko da bi mi govorico vzelo.

»Vedela sem,« je rekla in se ponovila, »vedela sem, da me boš enkrat pričakal. Zate se nisem bala, zares ne. Nikoli.«

Zazrl sem se proti njej, se zagledal v belo obličje in v ustnice; bile so prav tako blede in komaj da so se pregibale, se odpirale; in neka radost je bila na njih, a se je znala čudovito zadržati.

»Ni te bilo, ko sem takrat odšla — vem, da si si očital, samo da ti jaz nisem zamerila. Preveč nanaglo sem odšla; a to je bilo zaradi njega, nisem ga več prenesla.«

Včasih kdaj, za živa, bi tu prenehala, otroku ne bi več povedala; znala se je premagati, pred otrokom zlepa ni zajokala. Ali zdaj, ta čas, ko se je v tej večerkini létenski tihoči vse tako ustavilo, z uro na steni vred, in ko ni šlo več ne za jezo in ne za žalost, sem začutil, da bom zvedel vse, do kraja, tudi o očetu, da mi je vsaka misel zastala in da sem lahko samo še prisluhnil.

»Vedel je, da ne bom več nedelje dočkala — na petek je bilo — — ali takrat sem zvedela od žensk, a za kar bi bilo bolje, ko ne bi slišala, kako je silil zdravnika z žganico in hotel zvedeti, kdaj me bo pobralo. Bolj ko mu je zdravnik govoril, kako bo vse to z mojo smrtjo samo prišlo in kako je življenje smilečno, da tega zadnjega človek nikoli naprej ne ve in da je tudi zdravnikom zakrito, bolj je naprej in naprej prezal« — ko je tako povedala, sem si lahko mislil, kako je oče preživljal enega svojih pijanih tednov — »in hotel po vsej sili zvedeti to zadnje, ko da tudi dneva ne bi mogel več strpeti. Bila sem že čisto na koncu in nikakšne moči nisem več imela, da bi mu besedo zabrusila, dà, nisem ga več prenesla, ko je prišel potem ponoči — bilo je po večerji, vse je bilo že iz hiše — k postelji in začel še v mene siliti s pijačo, s kupico vina. Feruna ti ga je poslala, je zaprezal s takšnim sladkim in smilečnim glasom, popij vinček, pa ti bo laže. Feruna ti ga je poslala. Tak, Ferunino bi naj zdaj pila? sem si mislila in imelo me je, da bi ga povprašala, ko se je tako z nalito kupico Feruninega vina pijano zibal ob postelji in se sklanjal nadme, ali ne bi bil smilečen ter bi mi prizanesel z njo in z njenim zlatim vinčekom; imelo me je, da bi mu rekla, kako se bo lahko še obojega nažrl, vinčeka in Ferune — a sem tisti trenutek začutila, ko da bi se mi enkrat za vselej razodelo, kako je bolje, da ne rečem nobene več, a tudi to, da Feruninega vinčeka ne pokusim na zadnji poti. Obrnila sem se proč, proč od njega in od Feruninega vina, zadihnila, kolikor sem mogla in od same žalosti, potem pa tudi že začutila, kako me je začelo sladko zalivati. Zakrilila sem še, zamahnila, a po Ferunini pijači, ki se je razlila po odeji, čeprav nisem hotela tega storiti... — a verjemi mi, nisem si mogla več pomagati, ali hotela sem še enkrat zadihniti — tudi spomin nate je bil, ki me je

takrat zmotil, me spravil k sebi, ali samo za trenutek. In tako sem potem odšla, preden si prišel, preden sva se mogla pogovoriti.«

Govorila je in zrla skozi okna, ko da bi se daleč nekje za križastimi okni godilo vse tisto, o čemer je pripovedovala, in dokler ji ni pogled na vsem tistem, kar se je tam za okni dogajalo, negibno obstal. Natihoma, nekje globoko v sebi, sem se rahlo zbal, da mi je ne bi to njeno zadnje ljubosumje, ta nenehni prepir z očetom, vse to še enkrat odneslo — ali ona, kakor da je začutila to mojo skrb, prizanesljivo se je zagledala proti mizi, a ne da bi me pogledala.

»Ne boj se za ure, zdaj so vse najine, o vsem se bova pomenila.«

Popravila si je lase, ruto, da je bilo, lko da bi za trenutje zaživela.

»Ah, kje je zdaj že vse tisto, za kar sva se preganjala z očetom, ali bilo je za živa in jaz sem mislila, da mora biti tudi on v vsem po mojem, ko njive ali ko živina — deset otrok mi je spočel in vseh desetero sem mu spravila na svet; saj, ali takšna sem bila, da nisem nobene prenesla, kakor za mlada, še v šolarskih letih, sestrice Trezike ne.«

Mati je bila edinka; ali imela je sestro, precej mlajšo, a njo je že zgodaj, v otroških letih pobralo. Pri hramu se o tem ni govorilo, ko s spovednim molkom je bilo vse prekrito, ko da ni bilo za svet; enkrat ni smela Rožmarinka, kočarka za našimi njivami, leto dni k hramu, ko je sestram poblekala nekaj o Trezikinem koncu; mogla je biti že huda reč, ko mati ni poznala milosti za Rožmarinko; spominjal sem se, kako je bilo, ko je morala iti: z jokom, s predpasnikom na očeh, je prišla iz hiše in odšla okoli hrama, ko da bi se opotekala.

»Samo to človeško, ko nisem zaradi sebe nikdar nikogar prenesla, samo to me je takrat tako na hitro vzelo — resnica je, da umreš prav za tisto, kar ti še za živa ne dá dihati. No, kar se mene tiče, nič drugačna nisem bila ko katera koli druga na svetu. In tega si tudi nisem nikoli zamerila — na duši mi je takrat ob koncu le eno ostalo: tisto, o čemer bi se morala takrat, še za živa, pogovoriti.«

Prizanesljivi pogled, ki je bil vse doslej zagledan ko tjavdan proti mizi, se je ustavil zdaj na meni... in zatem na meni tudi zaostal, ko za vselej, ko... ko tisti njen pogled s povečane podobe na steni nad posteljo. Lahko, da me samo zato ni zbegal in me vznemiril, da sem se lahko srečal z njim. Vendar vse to ni bilo za dolgo, to mi je tudi pamet povedala. Bil je pogled, ki ga jaz dolgo ne bi mogel vzdržati, a ona, ona bi ga mogla.

Presedel sem se, se izmaknil iz oči in povprašal — moral sem spregovoriti; vedel sem tudi, kako je prav za prav že vse za nama in kako se bova zaradi tega laže pogovorila.

»Bil sem težak otrok?«

Ni me več poiskala, ni me gledala, in znova mi je bilo, ko da jemlje besedo za besedo nekje od zadaj, od onkraj mize, izza mene. Bilo je, ko da bi se je vse to, kar mi je odgovarjala, ne tikalo več, ali ona mi mora vseeno vse povedati.

»Vsi ste bili težki, z vsakim je bilo kdaj hudo; lepih ur ste mi toliko naredili, kolikor sem se sama slepo napravila. To je tako, mati je mati. Težko rodiš, a potem je vselej tako, da vse preneseš. Celo srečna sem bila kdaj, človek se kdaj pa kdaj tudi vda, za tisto malo človeške sreče.«

»A ko je šla primicija po vodi?«

Včasih, za živa, bi zavzdihnila, zdaj pa je bilo, ko da je besede ne bi dosegle. Zagledal sem se v obledelo fotografijo na steni, še zdaj je visela v malem črnem okviru, pod hišnimi patroni — mati je stala poleg bratranca, poleg primicianta, vsa v belem.

»Da je le bilo malo ljubelega miru v hiši, vselej ste nam, otrokom, pripovedovali o bratrančevi primiciji.«

Ko da se je spomnila.

»To je bilo pri prvih otrocih, takrat je bila še vsa primicija v meni. Bila sem prva svatrvca, bila sem prva primicianta sestrana, celi svet je bil za mojo srečo tu. Ali kasneje sem bila bolj in bolj mati — vsi ste bili po meni, ali vsakteri je prišel tudi s svojim življenjem na svet, za tako samo mati ve. Zaradi primicije, ki bi jo imel ali je ne bi imel, bi ostal še vedno moj otrok. To smo ženske že bile toliko pametne, nobena ne bi zaradi primicije otroka zavrгла.«

»Ne oponašam, bogvarji, ali zaradi grunta, ko sem mu novo mašo zapel, ste me vseeno kleli. Bilo je vse narobe pri hramu...«

»Pa si še zares otročji! Kako pa bi naj brez kmetije, brez priganjanja k delu živeli? Šola in vse tisto s šolo te je mešalo, kočarje si nam začel na glavo pošiljati. Lahko bi te kleli, prekleli pa te zato nismo — bil si naš... in moj otrok. Dà, moj otrok, da me je zazeblo, kako ti tudi ljudje nismo bili več, ko... ko da te ne bi v tej hiši rodila.«

Če sem poprej lahko tihočo zaslišal, sem po tem zadnjem lahko začutil tesnobo po celi hiši, ko da bi se večerka pred večerom do kraja stisnila. Bila je živa resnica, znenada sem se je s tesnobo zavedel: postal si revolucionar, mati je bila prvo kmetica, gruntarka. Tu ni smelo biti nikakršne milosti, nismo je smeli poznati. Prisluhnil sem sebi, da bi našel besedo, da bi mogel odgovoriti najprvo sebi samemu. Je tako terjala mladost? Je terjala revolucija? Prvo in drugo, vsako zase me je stisnilo... in ko da to ni bil neki novi strah... in ko da sem ga nekoč pred leti že prenašal v sebi, ga nosil, a ga nikoli donosil. Nisem se mogel jeziti na revolucijo, za njo ko da smo živeli, a zaradi mladosti mi je lahko bilo zagatno, ko da se mi je mladenišтво do kraja zagatilo.

»A jaz sem v takih tvojih letih pričala zate. Nisi pozabil?«

»Ja — nisem.«

Ko da bi bilo na včerajšnji dan, vse je prišlo živo predme.

»Kaj, ali se nisi bal, da bom resnico izpovedala?«

Molčal sem, preveč je povprašala, ali bila je ko pravični bog na malem cerkvenem oltarju, nič ji ni bilo skrito.

»To ste otroci vedeli, da se nisem nikoli zlagala, da nisem nikoli tajila; le to mi je kdaj preostalo, da sem mogla samo še tiho biti. Ali takrat, vedela sem, ti moja tihost ne bi pomagala. Bil si v stiski, zato si me poklical, da bi ti pomagala, vedela sem — a tudi to sem vedela, kaj mi je storiti. Tudi, če bi morala priseči — a to mi ni bilo potrebno, ko si bil moj otrok —, se ne bi pomišljala. Vnaprej sem vedela, da bom govorila in povedala tako, da bo zate dobro. To si tudi sam vedel, ko si me poklical, da bi ti pomagala. In lahko ti povem, vest me tudi za troho ni zapekla, ko sem jim drugače povedala — sodnija ni bila nikoli naša stvar. Če smo se ji pokoravali, smo se ji samo zato, da smo mogli drug ob drugem živeti — človek je včasih grda stvar, soseda bi požrl, če se ne bi sodnije bal. A zaradi tebe sem si lahko mislila, kako ti je bilo: celega pol leta so te samega držali.«

— *Dà, pol leta ali kaj je minilo, ko so nam dali obtožnico. Bila je zima, zatem so začeli prihajati pomladni meseci, prihajalo je leto. Dekle mi je poslalo stisnjene vijolice med pisanjem . . . in napisalo, kako ji je Olga, prijateljica, povedala, da živi z nekim poročenim, da se razumeta; tudi ona sama, da je bila večkrat z njima, zgolj zaradi njenega kritja. Dobil sem, v celico, karto in na njej sta bili obe z Olgo, v travi pod grajskimi zidinami; dekle je sedelo in se opiralo, Olga, močno in veliko dekle, je ležalo v travi, in lahko, belo krilo je komaj pokrivalo leno primaknjeno in močno dekliško nogo — mogel sem si misliti, zakaj je segla Olga po poročenem — vsa se mu je pokazala, ko jo je posnel. »Tudi zame pravi Olga, da je prav, da začnem živeti.« Življenje pred procesom, ki nas je čakal v junijskih dneh, se ni mladeniču še nikoli bolj približalo. Samo proces še, samo kakšna dobra dva tedna še, pa bova tudi midva z dekletom odšla pod grajske razvaline, na tisto sončno travnato jaso. Znenada je bilo, ko da bi ponorel: odložil sem knjige — matura je šla po vodi, vsaj za to leto — in začel sem se pripravljati, kako se bom obranil do kraja in vsega. Da sem bil komunist, tega mi ni bilo potrebno tajiti, tudi mogel ne bi — ali za tisto, kar sem prenašal v kovčku, za tisto mi ni bilo potrebno vedeti; a tudi tisto razmetavanje letakov, kar me je najbolj tlačilo, ni bilo potrebno, da bi bila moja stvar; razmetal jih je, kdor jih je pač razmetal — a jaz sem bil tisti večer doma. Odvetnik, ki so mi ga postavili, se je s tem strinjal in tako je, na procesu že, predlagal mater za pričo.*

Dà, vedel sem, da bo pričala za mene, da sem bil doma, da se bo pred sodnijo zlagala. Strašno me je vse obsedlo, to je tisto življenje, ki me je čakalo, ki se je znenada tako strahotno in na stežaj odprlo pred mano. Pesem, ki sem jo pisal dekletu, je usahnila, z njo vsako odpuščanje — znenada ni bilo strpljenja za ničesar več.

In — na procesu je mati pričala: celo večerko da sem bil doma in tudi od hrama da se nisem ganil tisto noč. V hiški da sem se učil, tudi petkrat da mi je prišla povedat, naj ugasnem petrolejko in ležem. Vse je šlo, ko da bi se z materjo dogovorila. Ali takrat je sodnik še enkrat, zdaj zanjo posebej, prebral prestreženo pismo, pisanje domačim. Napisal sem jim, naj me nehajo spravljati z bogom, naj rajši, gruntarji, kakršni so, mislijo na kočarje — tudi kočarji da so ljudje in ne le oni sami, gruntarji. Drugič na procesu sem poslušal zatezajoče sodnikovo branje — in tokrat sem začutil, kako je vsaka beseda posebej neljuba za mater. In zatem... zatem jo je sodnik še enkrat povprašal zame: kaj misli o meni in... in če se še vedno spominja, da bi bil tisto noč doma, pri učenju. Mati se je popravila in se zatem ko vsa vzravnala pred sodnikom — povedala je svoje in obmolknila.

»Slišal si, kar sem jim povedala. Vem, a tudi to sem vedela, kako si se ves čas bal, kako te je bilo zase in zame strah. Za otroka sem pričala, sem odgovorila sodniku, kar sem pričala — a sami ste mi rekli, da mi ne bi bilo potrebno — kaj me zdaj skušate? Si videl, kako me je sodnik domov poslal, pričanje ti najbrž ni kdo ve kaj pomagalo. Tega mi nisi zameril, to vem. Nečesa pa vseeno ne veš, še v sanjah bi ti ne prišlo na misel. Če bi me takrat med vas posadili, bi sedla; komaj me je začel sodnik vnovič spraševati, sem mislila na to — vse nas so zapirali. A vseeno bi ti hotela povedati, kako me je zazeblo zate, ko mi je sodnik prebiral, kar si napisal.«

»Mama,« sem ji rekel, nisem se mogel zadržati, »tega nisem vedel.«

»Saj, ne bi ti povedala, a sem morala, da bi se laže pogovorila o tistem, o čemer bi se že takrat, če ne bi tako na hitro odšla, ko me ne bi Ferunino vino ob pamet spravilo.«

»Zaradi patra Mirka?«

»Vidim, da veš, da nisi pozabil — nazarensko te je moralo zadeti. Vem, ne bi smela poklekniti, pred patrom, ne bi smela napraviti križa čez otroka, ko ga na sodnji nisem napravila. Ni žegnane roke na svetu, to danes vem, da bi mogla to terjati — saj sem takoj vedela, komaj se je zgodilo, komaj da sem rekla otrokom, da te ne poznamo več. Mati, ta je zato na svetu, da vse potrpi — tudi pri tebi bi mogla. Saj, ti si šel po svoje, prav mi je bilo, da si šel od hrama, takrat bi se požrli. A jaz sem do zadnjega mislila na to, zato so ti tudi telegram poslali. A tista moja jeza nanj, na očeta, in na Ferunino vino, je bila kriva, da se nisva

pogovorila. Ne bi te smela iztrgati iz sebe, tudi pred patrom ne — a saj te nikoli tudi mogla nisem, bilo je, ko da je kamen obležal tam. Zdaj, ko veš, kako tudi meni ni bilo lahko, a ko si tudi sam že vse doživel, bo vse to lažje poravnano — to, ta kamen.«

»Ni bilo tako hudo, tudi časa ni bilo nikoli za naju, življenje me je preveč odnašalo.«

Besede so bile besede, tolažba materi ni bila potrebna.

Tesnoba v hiši ko da je začela popuščati; bilo je, ko da bi se okoli hrama začelo k noči pripravljati. Zazdelo se mi je, da se je ženska pri peči presedla. Lahko, da je ne bo nikoli več, me je spreletelo — še eno sem moral zvedeti.

»A zakaj ste mi Juršo zamerili, ko sem povedal o znamenju?«

»Eh, bil je spomin, ki me je do konca preganjal, doklič ga ni potem z Jurševno smrtjo pobralo. Mene je poklicalo, ko je počilo v hramu. Dobro sem ga videla, Jurša, kako je prihajal po stezi; bila sem v hiši in tudi sama sem slišala znamenje — tram, kako je počilo v njem. A jaz takrat še nisem mogla za njim, zadnjega otroka sem nosila. Spomin sam, ta je bil zaradi Trezike, moje nesrečne sestrice. Sestrica ne bi zgorela pri ognju na pašnikih, ko ne bi z Jurševim odšla v les. Potem je bilo že prepozno, ko sva pritekla iz hoste in ko sva začela gasiti oblačila na Treziki — samo noč je še preživela, potem je bilo konec trpljenja. A to me ne bi preganjalo, spomin, ta je prišel zaradi hujšega; kajti mene je takrat, ko je sestrico pobralo, spreletelo — takšen nepremišljen otrok sem bila — kako... kako bom poslej sama ostala, edinka, edina dedinja. Nikoli si ne bi smela zmisлити na to. Juršev se je še opletal okoli mene, a jaz sem bežala pred njim, preveč me je spominjal na tisto strašno jesensko pašo, ko otroci ostajajo sami, ko si kurijo na paši. Tako sem se potem rešila k temu hramu. Življenje mi je svoje naložilo, a jaz sem to nosila do konca — le da smrt vsega ne zbriše; kar ni s človekovo naturo, ostane v človeku ko kamen. Le kar je človeškega, tega si tam, ko si onkraj, ne zameriš več.«

»Kod? — onkraj?« sem se hotel povprašati, a sem se zdrznil, ko da me je srh spreletel. Zunaj, bilo je na dvorišču, je zalajalo, v prikletu pa so zaškripale dverce. Zaslišale so se stopinje in glas, bil je sestrin, je povprašal:

»Kako pa, da je celi hram na stežaj odprt? Je kdo doma?«

»To sem jaz, prišel sem,« sem rekel ter potegnil z roko po obrazu.

Zagledal sem sestro, ki je bila na domačiji, kako je sedla k peči in kako je zmartrana od dela zavzdihnila.

»Uh, ali se prileže sedenje! Oranje nas je do kraja zmartralo. Takšna sparna večerka je bila, vreme se bo obrnilo.«

»Saj, človeku se kar zmoti. Takšen zaspan letni čas je...«